

Edyta Sielicka

Uniwersytet Szczeciński

Internet jako środowisko wsparcia młodzieży w sytuacjach żałoby

Internet as an environment of support for teenagers in a cases of mourning

ABSTRACT: Mourning process is a difficult experience, that requires working through all its stages – shock, despair, anger, great sadness so that in the end one can accept the loss of a close person. Special care and mindfulness is required in the situation when the mourning is experienced during adolescence – in this case it attends a natural developmental crises caused by building ones autonomies. Today, it turns out that internet is the first place where teenagers are looking for support in the case of mourning. Sense of anonymity, the amount of, and easy access to, information, ease of building new relationships can be more important part of the social support then the closest environment. The research presented in this paper shows possible forms of social support that can be found by teenagers in internet, its benefits and threats.

KEYWORDS: Mourning, support, virtual reality.

STRESZCZENIE: Proces żałoby jest doświadczeniem trudnym, wymagającym przepracowania wszystkich kolejnych właściwych dla niego etapów – szoku, rozpacz, złości, ogromnego smutku, by ostatecznie móc się pogodzić ze śmiercią bliskiej osoby. Szczególnej troski i uwagi wymaga dla otoczenia sytuacja, gdy żałoba pojawia się w okresie adolescencji – pokrywa się ona wówczas z naturalnym kryzysem rozwojowym związanym z budowaniem autonomiczności jednostki. Współcześnie okazuje się, że miejscem w którym nastoletnia osoba może zacząć poszukiwać źródeł wsparcia w sytuacji żałoby jest Internet. Poczucie anonimowości, wielość i szybkość pozyskania informacji, łatwość nawiązania nowych relacji opartych na autokreacyjnych możliwościach nowej technologii może okazać się ważniejszym elementem wsparcia społecznego niż najbliższe otoczenie. Prezentowane w artykule wyniki badań mają na celu wskazać możliwe formy wsparcia społecznego uzyskiwanego przez młodzież w Internecie oraz płynące z tego korzyści i zagrożenia.

SŁOWA KLUCZOWE: Żałoba, wsparcie, przestrzeń wirtualna.

W technopłynnym świecie (Canteloni 2014, s. 17) przestrzeń wirtualna zarządzana za pomocą Internetu jest obecnie najszybszą i najbardziej popularną przestrzenią komunikacji międzyludzkiej, wymiany doświadczeń, znaczących dyskusji. Jest także wirtualnym miejscem, w którym gromadzone są niezliczone dane, rozpowszechniane niewiarygodne ilości nieweryfikowanych informacji, zdjęć, filmów. To obszar intymnych zwierzeń, wyrafinowanych auto-kreacji i rozpaczliwych poszukiwań. Przestrzeń, w której można być razem, będąc osobno. Czy jest to też przestrzeń, która może pełnić funkcję wspierającą, a nawet terapeutyczną? Choć nadal wśród specjalistów istnieje spór w tym zakresie, to jednak wielu teoretyków odpowiada na to pytanie twierdząco. Wskazują, że obecnie komunikowanie się w Internecie, wbrew powszechnemu nazywaniu jakości internetowych przekazów, tworzy środek, „który umożliwia doświadczenie komunikacji masowej wysoce dopasowanej do potrzeb i rodzaju osoby – co wydaje się brzmieć jak oksymoron, w przeciwieństwie do popularnego wyobrażenia komunikacji masowej kojarzonej ze standaryzacją, sztywnością, homogenicznością i przewidywalnością” (Barney 2008, s. 82).

W analizach Centrum Badania Opinii Społecznej umieszczonych w raporcie *Młodość 2016* czytamy, że dla młodzieży obecność w Internecie jest czymś naturalnym i powszechnym. Niemal wszyscy badani (99%) mają do niego dostęp w domu z obecnego w gospodarstwie domowego komputera. Spośród respondentów 97% deklaruje, że korzysta z sieci bezprzewodowo, łącząc się z nią za pośrednictwem takich urządzeń przenośnych, jak smartfon (94%), tablet (57%) czy laptop (Feliksiak 2017, s. 193). Dane te są zbieżne z raportem NASK *Nastolatki 3.0* (NASK 2017, s. 4).

W raporcie CBOS czytamy również, że „uczniowie spędzają online przeciętnie cztery godziny na dobę (średnia = 4,02). To o godzinę więcej niż trzy lata temu. Jedna dziesiąta (10%) korzysta na ogół z sieci godzinę dziennie, około jedna czwarta (23%) – dwie godziny, prawie tyle samo (22%) – trzy, a ponad jedna czwarta (27%) – od czterech do pięciu. Nieliczni używają Internetu dłużej: co dziewiąty (11%) – od sześciu do ośmiu godzin dziennie, a sześciu na stu (6%) – dziewięć godzin i więcej” (Feliksiak 2017, s. 193). Jak wynika z tego samego raportu 77% młodzieży, najwięcej czasu spędzonego w Internecie wykorzystuje do kontaktu ze znajomymi, na wymianę wiadomości, nawiązywanie nowych relacji. Ten ostatni aspekt podkreślają też badania Anny Brosch (Brosch 2013, s. 107) prowadzone wśród młodzieży szkolnej¹.

¹ Próba badana wynosiła 689 uczniów, w tym 376 dziewcząt i 314 chłopców z 12 gimnazjów z terenu województwa śląskiego.

Zdecydowana większość badanych przez nią respondentów uważała (79%), że inni internauci mogą stanowić dla nich ważne źródło informacji oraz że mogą liczyć na ich pomoc w kwestii pozyskiwania informacji. Istotniejszy jednak, w perspektywie prowadzonych badań, jest fakt, że 31% badanych wskazywało, że mogliby liczyć na pomoc innych internautów w rozwiązywaniu problemów życiowych (Brosch 2013, s.107). Prezentowane dane stały się impulsem do szerszych badań, których celem było poszukiwanie odpowiedzi na pytania, czy dzieje się tak również w przypadku przechodzenia młodych osób przez proces żałoby.

Żałoba współcześnie

Specjaliści jednoznacznie w swoich publikacjach (Herbert 2005, s. 33–46; Kübler-Ross 2008, s. 152; Leist 2009, s. 189) wyrażają opinie o istotnej roli żałoby w radzeniu sobie z sytuacją śmierci osoby znaczącej, i to zarówno w życiu osób dorosłych, młodzieży, jak i dzieci. Jej prawidłowe przeżycie jest nieodłącznym komponentem powrotu do pełnego, prawidłowego funkcjonowania osoby po stracie. „Akceptacja emocjonalna wymaga czasu, wysiłku, bólu i ran” (Kübler-Ross 2008, s. 152). Zawraca uwagę złożoność definicyjna żałoby, w której wyróżnić należy jej kluczowe elementy, jakimi są: *proces* – złożoność w czasie, *doświadczenie straty* związanej z utratą ważnego „kogoś” lub „czegoś” oraz *wartość doświadczanej straty* (Kleszcz-Szczyrba 2016, s. 111). Takie rozumienie procesu żałoby pozwala poszerzyć jego znaczenie, odnosząc je nie tylko do śmierci osób bliskich, ale również do innych zdarzeń, subiektywnie odczuwanych przez kogoś jako szczególne wartościowe, jak np. zerwana przyjaźń, rozwód, trwała utrata zdrowia, utrata dorobku życia, opuszczenie kraju lub inne zdarzenia, które wymagają okresu adaptacji do straty, a zatem przeżycia żałoby (Kleszcz-Szczyrba 2016, s. 111).

Obecnie zwraca uwagę brak prawnych uregulowań dotyczących dłuższego niż dwa dni czasu wolnego dla osób pogrążonych w żałobie (Dziennik Ustaw 1996, nr 60), niskie społeczne zrozumienie indywidualnych form żałoby (Siwińska 2010, s. 61–68²) oraz ograniczone umiejętności społecznego wspierania osób w żałobie. W tym kontekście warto poświęcić więcej uwagi na szczególny moment rozwojowy w życiu człowieka, jakim jest moment dorastania i ogromną rolę prawidłowo przeżytej żałoby, gdy pojawia się ona w tym właśnie okresie życia.

² Obecnie autorka publikuje pod nazwiskiem Sielicka.

Żałoba młodzieży

Zasadniczą i najważniejszą kwestią rozpoczynającą dyskusję na temat żałoby jest uświadomienie sobie skali doświadczeń młodzieży związanych z jej uczestnictwem w sytuacjach tanatologicznie trudnych³. W 2013 roku zostały przez autorkę przeprowadzone badania dotyczące między innymi weryfikacji doświadczeń tanatologicznych uczniów. Objęły one uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, ponieważ są oni w wieku, który daje możliwość zbierania danych z zachowaniem zasad etyki naukowej, a zarazem poprawności metodologicznej. „Większość dzieci po ukończeniu 11–12 roku życia potrafi odwoływać się do praw przyrody, uważając śmierć za naturalny proces, który dotyczy każdej istoty. Można też wtedy wyraźnie podkreślić indywidualne różnice w kształtowaniu się dziecięcego rozumienia zjawiska śmierci, które zależne są od doświadczeń własnych, środowiska wychowania oraz kulturowego kontekstu rozwoju dziecka” (Buczyński 2001, s. 485). Porównanie uczniów z wybranych etapów edukacyjnych miało również na celu weryfikację wpływu wieku uczniów na ilość ich doświadczeń w obszarach tanatologicznych.

Z uzyskanych danych wynika, że 86,5% uczniów posiada doświadczenia związane ze śmiercią, umieraniem, żałobą. Tylko 14,5% uczniów udzieliło odpowiedzi, która świadczy o tym, że nie doświadczyli oni żadnych sytuacji tanatologicznych. Wśród tych odpowiedzi 6,2% uczniów to gimnazjaliści, a 7,6% jest licealistami. Doświadczenia te różnicuje ich intensywność, okoliczności i stopień relacji ze zmarłymi osobami. Śmierć w życiu uczniów dotyczyła zarówno śmierci ich kolegów szkolnych, jak i spoza środowiska szkolnego. Ponadto uczniowie spotykają się z nieuleczalnymi chorobami swoich kolegów, i jak wynika z danych, najczęściej sytuacja ta dotyczy koleżanek/kolegów spoza szkoły. Porównywalne są natomiast w tym obszarze doświadczenia gimnazjalistów i licealistów (Sielicka 2017, s. 180).

Sytuację uzupełniają deklaracje uczniów odnoszące się wprost do świadomego przeżywania przez nich własnej żałoby, ale i współuczestnictwa w żałobie innych, bliskich osób. Znaczący wydaje się być też wymiar społeczny przeżywanej straty, w odniesieniu do grupy, w której funkcjonuje jednostka, w przypadku młodzieży – wspólnoty klasowej, szkolnej, grupy przyjaciół. Jak wynika ze wskazanych już danych, ponad 70% uczniów doświadczyło śmierci osoby bliskiej z rodziny, a zatem naturalne wydaje się, że aż 64,8% uczniów deklaruje przeżywanie żałoby z powodu śmierci bliskiej mu osoby. Zarówno

³ Młodzież rozumiana w myśl koncepcji dorastania wg Eriksona, a zatem będą to osoby będące uczniami gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych.

gimnazjaliści jak i licealiści wskazali na zaistnienie w ich życiu sytuacji, w której wyłaniała się potrzeba udzielenia przez nich wsparcia bliskim (53,8%), bądź też koleżankom i kolegom (43,9%) (Sielicka 2017, s. 181).

W przypadku młodzieży przeżywana żałoba staje się o tyle bardziej złożonym procesem, że nakłada się zgodnie z poglądami Eriksona na czas budowania autonomicznej tożsamości, opartej na kreowaniu obrazu siebie i swojej samodzielności we wszystkich obszarach życia (Erikson 2003, s. 273–274). Pozytywne rozwiązanie kryzysu przypadającego na ten czas, daje szansę na pełny rozwój niezależnej osobowości oraz klarownego osadzenia w nowych rolach. Wymaga to wprawdzie zmierzenia się z wieloma trudnymi pytaniami, w tym z pytaniami natury egzystencjalnej. Doświadczanie straty w tym znaczącym momencie niesie z jednej strony ryzyko zachwiania procesu prawidłowego kształtowania autonomicznej osobowości adolescenta, z drugiej, problem diagnostycznej oceny prawidłowości przeżywanych form żałoby, w kontekście ich zbieżności, z naturalnymi zachowaniami przypisanymi temu etapowi rozwoju.

Okres ten charakteryzować się będzie, w przypadku niektórych adolescentów, również problemem z autoprzyzwoleniem na publiczne przeżywanie żałoby (odczytywane mylnie przez adolescentów jako słabość) i w konsekwencji może prowadzić do trudności w proszeniu i przyjmowaniu społecznego wsparcia. Można tak wnioskować również na podstawie rezultatu uzyskanych badań, z których wynika, że „wsparcia w związku ze śmiercią bliskiej osoby oczekiwało 38,5% badanych uczniów, a zatem, co trzeci z nich. Podobny poziom potrzeby w związku z ciężką chorobą bliskiej osoby deklarowało 26,6% uczniów, zaś 26,2% w związku z żałobą bliskiej osoby. Najmniejsze oczekiwania wśród badanych dotyczyły sytuacji własnej choroby” (Sielicka 2017, s. 184).

Dobrze, gdy w tych trudnych sytuacjach w świecie młodego człowieka jest osoba przygotowana do udzielenia wsparcia – dorosły lub gotowy do wspierania rówieśnik. Osoba, która stanie się towarzyszem w procesie żałoby, a to oznacza, że będzie otwarta na każdą pojawiającą się rozmowę, zachowując przy tym spokój i cierpliwość, ale w razie potrzeby będzie także dysponować niezbędną wiedzą. Będzie akceptować pojawiające się sposoby wyrażania żałoby, dyskretnie dbając o jej prawidłowy przebieg, dając poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego i społecznego. Niestety należy być świadomym, że mamy do czynienia z nieprzerwanym kołem niewiedzy tanatologicznej, wynikającym z braku podstawowej edukacji – nie nabywamy ani wiedzy, ani umiejętności związanych z rozumieniem procesu żałoby oraz wsparciem w czasie jego trwania. Nie może zatem dziwić nieporadności w jego udzielaniu wśród dorosłych, a wśród młodzieży brak potrzeby i umiejętności poszukiwania pomocy u profesjonalistów.

Wykres 1. Potrzeba uczniów otrzymania wsparcia w sytuacjach związanych z doświadczaniem sytuacji tanatologicznych

gimnazjum (N = 371), liceum (N = 367)

Źródło: badania własne (Sielicka 2017, s. 184)

W tej sytuacji Internet może okazać się ważną przestrzenią, w której młody człowiek w sposób anonimowy zdecyduje się jednak wsparcia poszukać lub wykorzysta jego możliwości do wyrażania żałoby. „Anonimowość jest furtką, za którą mogą »wypuścić« swoje problemy, a jednocześnie zamkną ją, kiedy chcą ukryć prawdziwe dane o sobie. Wynika to z tego, że bywają sytuacje, gdy łatwiej jest się zwierzyć komuś, kogo się nie widzi, nie zna i istnieją niewielkie szanse, by miało się to zmienić” (Andrzejewska 2015, s. 55).

Wyniki badań prezentowane przez Jacka Pyżalskiego przeprowadzonych w 2015 roku na dużej próbie polskiej młodzieży w wieku 13–18 lat zdają się wskazywać na ten ważny aspekt wykorzystania Internetu. Młodzi ludzie deklarując realizację poszczególnych aktywności, zaznaczyli, że w roku poprzedzającym badania, wykorzystywali Internet między innymi do:

- szukania informacji na temat osobistego problemu tam, gdzie piszą specjaliści (50%),
- szukania informacji na temat osobistego problemu na forach (44%) (Pyżalski 2016, s. 61).

W odniesieniu do swoich badań prowadzonych wśród nastoletnich uczniów Sherry Turkle podkreśla, że dzisiejsze nastolatki „tak samo jak poprzednie pokolenia – muszą uczyć się empatii, myślenia o wartościach i tożsamości, poznać sposoby radzenia sobie z emocjami i ich wyrażaniem. Muszą mieć czas, aby odkrywać siebie, przeżywać najintymniejsze doznania. Muszą mieć czas na myślenie. Tymczasem zdobywcze techniki – zaangażowanie w służbę kultury komunikacji wymagającej stałego łącza z siecią, telefonicznej szybkości i skrótowości – zmieniły reguły gry” (Turkle 2013, s. 217). A zatem rolą dorosłych jest próba poznania owych nowych reguł, a dzięki temu też zrozumu-

mienie ich znaczenia w życiu młodych ludzi, ich wartości i braków, jeśli takowe istnieją, a także uważna obserwacja uczestnictwa młodzieży w wirtualnej rzeczywistości. Niestety świadomość ta jest ograniczona, przez wzgląd na stosunkowo niewielkie uczestnictwo członków rodziny w wirtualnym świecie nastolatków oraz obserwowalność ich tożsamości internetowych. „Najczęściej w przestrzeni wirtualnej nastolatki mogą spotkać dalszą rodzinę (85,9% – kuzyn (kuzynka); 70,3% – ciocia(e), wujek(owie), starsze rodzeństwo (65,2%). O wiele rzadziej w tej przestrzeni wirtualnej występują rodzice (49,7%) oraz młodsze rodzeństwo (47,9%). Praktycznie poza tą sferą pozostają dziadkowie (19,1%) (NASK 2017, s. 64).

Metodologia prowadzonych badań

W prowadzonych badaniach zastosowano metodę semiotycznej analizy treści, „która polega na »odczytywaniu« tekstu, szukaniu jego ukrytego sensu i jest najczęściej stosowaną odmianą analizy treści” (Rubacha 2011, s. 289). Do pracy z tekstem umieszczonym na stronach internetowych wyprowadzono z koncepcji badań kategorie analityczne, natomiast w tekście wyszukano wskaźniki kategorii (Rubacha 2011, s. 284). Analizowane treści były traktowane jako źródła archiwalne pochodzące z Internetu. Celem badania była odpowiedź na pytanie, czy *Internet, jako znaczące źródło komunikacji masowej, jest miejscem wsparcia społecznego młodzieży w żałobie?* Kategoriami badanymi uczyniono⁴: wsparcie emocjonalne, wsparcie informacyjne (poznawcze), wsparcie instrumentalne, rzeczowe (materialne), duchowe (Sęk, Cieślak 2012, s. 19).

⁴ Wsparcie społeczne w ujęciu funkcjonalnym rozumiane jest jako interakcja społeczna, która została podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej. Najczęściej wyróżnia się, i poddaje badaniom, następujące rodzaje wsparcia: *wsparcie emocjonalne* – polegające na przekazaniu w toku interakcji emocji podtrzymujących, uspokajających, odzwierciedlających troskę, pozytywne ustosunkowanie do osoby wspieranej, *informacyjne (poznawcze)* – rozumiane jako wymianę informacji, które sprzyjają lepszemu zrozumieniu sytuacji, położenia życiowego i problemu, *wsparcie instrumentalne* – rozumiane jako instruktaż polegający na przekazywaniu informacji o konkretnych sposobach postępowania, sposób modelowych zachowań zaradczych, *wsparcie rzeczowe (materialne)* – pod postacią pomocy materialnej rzeczowej i finansowej lub bezpośrednie działanie na rzecz osób potrzebujących, *wsparcie duchowe* – dotyczy pomocy wobec cierpienia i bólu duchowego związanego z sensem życia, wymaga odniesienia do sfery sensu i ducha (Sęk, Cieślak 2012, s. 18–19).

Internet jako teren badań

Analizowane treści internetowe wyznaczone zostały przez wskazanie współczesnych przestrzeni wirtualnych najczęściej używanych przez młodzież w celu poszukiwania treści i budowania relacji. Z raportu NASK oraz zbieżnego z nim raportu CBOP wynika, że młodzi ludzie najczęściej korzystają z Internetu w sposób pośredni, w celu tworzenia interakcji pośrednich i rozrywki, stąd też głównym wymiarem ich aktywności są serwisy społecznościowe, w tym Facebook (codziennie korzysta z niego 78,1% młodych internautów). Zakres komunikacji internetowej dotyczy głównie środowisk rówieśniczych, a jego wykorzystanie wzrasta wraz z wiekiem (NASK 2017, s. 30).

Internet młodzi ludzie wykorzystują też do:

- poszerzania wiedzy w ramach swoich zainteresowań, hobby (93,7% korzysta⁵, 6,3% nie korzysta wcale);
- poszukiwania bieżących informacji (91,7% korzysta, 8,3% nie korzysta wcale);
- czytania lub udziału w dyskusjach na forach (62,2% korzysta, 37,8% nie korzysta wcale);
- prowadzenia własnego bloga lub strony internetowej (15,8% korzysta, 84,2% nie korzysta wcale).

Na podstawie powyższych danych oraz analizy literatury naukowej badaniu poddano:

- strony internetowe dedykowane tematyce żałoby;
- treści zamieszczone na portalach informacyjnych wskazywanych przez najpopularniejsze wyszukiwarki;
- filmy i treści zamieszczane na serwisie YouTube;
- grupy wsparcia tworzone na portalach społecznościowych;
- wpisy na forach internetowych, specjalistyczne grupy wsparcia tworzone na podstawie forum;
- blogi tematyczne i blogi młodzieżowe;
- inne wirtualne formy wyrażania żałoby.

Wielość pozyskanych danych, wynikająca z ogromnego obszaru badawczego, pozwala na przedstawienie w artykule jedynie najważniejszych wyników badań oraz wniosków, zaś omówieniu poszczególnych badanych obszarów poświęcono osobne artykuły.

⁵ Należy zaznaczyć, że intensywność wskazanego korzystania we wszystkich wymienianych obszarach jest zróżnicowana i zależna od formy aktywności (NASK 2017, s. 30).

Strony i portale informacyjne

Najpopularniejszym wśród Polaków narzędziem internetowym, według portali specjalistycznych (ranking.pl z dn. 28.07.2017), a w badania NASK wśród nastolatków najczęściej wybieranym do odrabiania zadań domowych, jest wyszukiwarka Google oraz serwis Wikipedia. W obu badaniach wystąpił także relatywnie wysoki odsetek deklaracji częstotliwości korzystania z portalu YouTube (NASK 2017, s. 40). Można zatem przyjąć, że i w pozostałych dziedzinach życia – te najbardziej znane sposoby wyszukiwania danych będą miały pierwszeństwo w momencie rozpoczęcia przez młode osoby poszukiwania informacji. Przeprowadzona analiza treści w nich zawartych wskazuje jednak na ich ograniczoną rolę w tworzeniu przestrzeni, dzięki której można uzyskać wsparcie, które można uznać za właściwe w procesie żałoby – szczególnie młodzieży.

Serwis informacyjny Wikipedia.pl – mylnie traktowany przez wiele osób jak internetowy odpowiednik naukowego wydania encyklopedii. Tworzony przez internautów, nie podlega weryfikacji i recenzji naukowej, często zawiera wiedzę potoczną lub fragmentaryczną. W zakresie wsparcia w żałobie, treści w nim zawarte oraz sposób ich przekazu nie realizują ani funkcji poznawczej, ani instrumentalnej. Treści dotyczące tematyki żałoby są niepełne, brak im odniesień do źródeł naukowych, brak wskazówek dla poszukiwania wartościowego wsparcia w innych obszarach, np. linków do stron instytucji wspierających.

Portale internetowe, czyli internetowe serwisy informacyjne z możliwością dostępu do narzędzi wymiany informacji (grup dyskusyjnych, forum itp.). Wyboru badanych portali dokonano na podstawie wskazań najpopularniejszych wyszukiwarek, służących do ułatwiania pozyskiwania przez użytkowników Internetu informacji. Sprawdzenie nastąpiło w trybie prywatnym/incognito – tak, aby wyeliminować błąd związany z wcześniejszymi śladami pamięci wyszukiwanych treści.

Tabela 1. Wskazania hasłowe treści tanatologicznych w najpopularniejszych wyszukiwarkach internetowych

Domeny przeglądarek internetowych*	Ilość odślon haseł		
	Żałoba	Wsparcie w żałobie	Wsparcie po stracie
Google	ok. 596 000	141 000	669 000
Bing	1 720 000	31 400 000	2 210 000
Yahoo	11 200 000	22 400 000	22 300 000

* dobór na podstawie rankingu popularności <http://ranking.pl/pl/rankings/search-engines-domains.html> (28.07.2017).

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane domeny przeglądarek internetowych wykorzystano do wyszukania (w trybie incognito) portali, które są pozycjonowane, jako zawierające treści związane z żałobą, wsparciem w żałobie, wsparciem po stracie. Następnie, zgodnie z założeniami metodologicznymi badań, przelizowano zawarte w nich treści, wyszukując wskaźników badanych kategorii (por. przypis gwiazdkowy pod tab. 1).

Tabela 2. Podział portali internetowych wg zakresu treści umieszczanych na temat żałoby

Rodzaje portali*	Przykładowe, analizowane domeny	Kategorie wsparcia
Portale specjalizujące się w zagadnieniach tanatologicznych	naglesami.org.pl (strona pozycjonowana – pojawia się pierwsza w wyszukiwarce google) tumbopomaga.pl bydalejisc.pl (dla rodziców)	– wsparcie informacyjne, – wsparcie instrumentalne – wsparcie emocjonalne
Portale specjalistyczne – tematyczne o zdrowiu, psychologii, psychiatrii, prowadzone we współpracy ze specjalistami	portal.abczdrowie.pl (wp.pl) poradnikzdrowie.pl psychotekst.pl psychiatria.mp.pl zvrotnikraka.pl	brak
Portale katolickie	info.wiara.pl niedziela.pl przewodnik-katolicki.pl deon.pl opoka.org.pl	– wsparcie emocjonalne – wsparcie duchowe
Portale publicystyczne	polki.pl natemat.pl facet.interia.pl se.pl zwierciadlo.pl	brak
Portale rozwoju osobistego	centrum-rozwoju.eu prometea.pl ppp.myszyniec.pl pcts.com.pl psychetee.pl mojapsychologia.pl	brak

* Podział portali wg opracowania własnego w oparciu o analizę: zawartości treści, autorów portali i zamieszczanych na nich treści, charakterystykę własną umieszczoną na portalu.

Źródło: opracowanie własne

Poza wyjątkowymi portalami, które zostały stworzone i są nadal prowadzone przez specjalistów (naglesami.org.pl, tumbopomaga.pl), portale internetowe nie zawierają treści przeznaczonych dla młodzieży. Brakuje w nich profesjonalnych informacji, odniesień do naukowych źródeł, nie ma w nich przekierowań do poradni specjalistycznych, brakuje profesjonalnych informacji o tym, jak radzić sobie z żałobą. Artykuły, które znajdują się na stronach (głównie na portalach specjalistycznych tematycznych) zawierają przeważnie

informacje o fazach żałoby i jej zewnętrznych oznakach – niestety te zaś często pisane są językiem i stylem mało zrozumiałym dla młodzieży.

Zdarzają się też przykłady, szczególnie w materiałach publicystycznych, ale i na portalach współpracujących ze specjalistami, negatywnych „porad”, przykładem mogłyby być chociażby te fragmenty:

żałoba może nieść za sobą negatywne reakcje dla naszego organizmu. [...] Może to być też męczące dla otaczających nas ludzi, którzy początkowo, współczując straty, zaczynają współczuć nam ze względu na niemożność powrotu do normalnego życia. W takich sytuacjach należy pozwolić, aby żal po bliskich odszedł, a mimo to pamięć po zmarłym pozostała w naszym sercu (//portal.abczdrowie.pl z dn. 12.08.2017)

zachowanie podczas pogrzebu i żałoby – w tym okresie obowiązują dwie zasady: nie zawracamy w żaden sposób głowy bliskim zmarłego i nie poruszamy w żaden sposób, o ile to tylko możliwe, tematów związanych ze zmarłym (http://polki.pl z dn. 25.08.2017)

Jeśli zamysłem autorów informacji zamieszczanych w serwisach internetowych jest wykorzystanie zasobu Internetu, jako nośnika wsparcia informacyjnego czy też instrumentalnego – cel ten nie jest osiągnięty. Mogłoby się wydawać oczywiste, że o żałobie nie wystarczy tylko pisać, lecz należy to robić profesjonalnie, odpowiadając na potrzeby odbiorców i w sposób zrozumiały dla poszukujących wiedzy, szczególnie, że w badanej populacji występuje stosunkowo duża liczba uczniów, którzy nie zwracają uwagi na rzetelność i wiarygodność źródła informacji. W wielu sytuacjach młodzi ludzie nie weryfikują w żaden sposób pozyskiwanych treści bez względów na ich zakres tematyczny. W badaniach NASK, aż 21,4% nastolatków potwierdziła, że codziennie korzysta z wyszukiwarki i nie zwraca uwagi na źródła wiedzy, zaś 19,3%, że postępuje tak kilka razy w tygodniu (NASK 2017, s. 40).

Specjalistyczne portale informacyjne – jako jedyne z badanych portali, mogą stać się zarówno nośnikiem wsparcia informacyjnego, instrumentalnego jak i emocjonalnego. Są one bowiem specjalistycznymi stronami – przygotowanymi i prowadzonymi przez zespoły profesjonalistów, ukierunkowanymi na przekaz rzetelnej wiedzy, ale też na budowanie poczucia wspólnoty i zrozumienia w żałobie oraz, co bardzo ważne, wskazania profesjonalnych form pomocy. Ważny jest też używany w nich język, adekwatny do potrzeb młodych odbiorców. Znaczenie prowadzenia tych stron w powstałym chaosie informacyjnym jest istotne, co dostrzegają także ich twórcy, pozycjonując je w wyszukiwarkach. Wagę takiej formy wsparcia podkreślają również badania europejskie, cytowane

przez Pyżalskiego, a których twórcy twierdzą, że „w przypadku obszaru związanego z tożsamością i związkami społecznymi, istotny jest dostęp do treści o charakterze poradniczym. Poradnictwo to może być skuteczne także w przypadku poważniejszych problemów dotyczących części młodych ludzi” (za: Livingstone, Haddon 2009). Może to wskazywać na potencjalną przewagę Internetu nad mediami tradycyjnymi. „Treści, których jest o wiele więcej, są dużo łatwiej dostępne (zwykle znika np. aspekt finansowy związany z koniecznością zakupu materiałów). Jednak skorzysta z nich tylko taki odbiorca, który będzie wiedział jak znaleźć określone materiały online i jak dokonać selekcji, odrzucając materiały mało wartościowe bądź niewiarygodne” (Pyżalski 2016, s. 60).

Portal YouTube – wskazywany przez młodzież jako jeden z najpopularniejszych portali przeznaczonych do gromadzenia i rozpowszechniania materiałów filmowych. Jak wskazują badania ważną rolę w radzeniu sobie z żałobą, cierpieniem i tęsknotą odgrywają filmy pożegnalne lub upamiętniające osoby zmarłe, umieszczane na serwisach internetowych, szczególnie na wskazanym portalu YouTube. Zazwyczaj umieszczane są one w miesięcznicę lub rocznicę śmierci bliskiej osoby. W 3–5-minutowych filmach opowiedziane zostają historie zmarłej osoby, w różnorodnej formie – samych zdjęć, sentencji, słów pożegnania, opowieści o życiu lub śmierci danej osoby. Sam fakt tworzenia i umieszczania filmów ma znamiona terapeutycznej formy radzenia sobie z sytuacją trudną, jednak już generowane pod umieszczonymi materiałami komentarze mogą nosić znamiona wsparcia społecznego. Popularność portalu YouTube powoduje jednak, że filmy te trafiają do wielu przypadkowych osób, co powoduje wzrost ryzyka umieszczania pod filmami komentarzy, w których mieszają się wypowiedzi wspierające z oceniającymi, agresywnymi lub z pseudoporadami. Zjawisko to szczególnie się nasila, gdy filmy umieszczane są przez rówieśników zmarłego nastolatka. Powoduje to zachwianie ich roli wsparcia emocjonalnego, ale też – w perspektywie pedagogicznej – wskazuje jak niedojrzałe i nieadekwatne do potrzeb umieszczającego film, są reakcje ludzi, szczególnie młodzieży.

Portale społecznościowe – zraszają osoby o podobnych poglądach, zainteresowaniach lub potrzebach, są obecnie najpopularniejszym sposobem komunikacji internetowej poprzez wachlarz możliwości technicznych oferowanych swoim użytkownikom. Najpopularniejszym z nich jest obecnie Facebook, choć z perspektywy badacza należy podkreślić wagę dynamicznej przemijalności poszczególnych trendów korzystania z danych portali społecznościowych. Ich wartość wynika z aktualności stosowanych na portalu rozwiązań technologicznych oraz ich zasięgu, który powoduje, że powiązane ze sobą grupy społeczne korzystają właśnie z tego narzędzia. Portale społecznościowe tworzą poczucie wspólnotowości – bycia razem, mimo dzielącego nas ekranu urządzenia,

powoduje to możliwość tworzenie wspólnot on-line, wśród których możemy różnić następujące typy:

- wspólnoty on-line składające się prawie w całości z członków, którzy spotkali się on-line, a którzy nigdy nie spotkali się twarzą w twarz;
- wspólnoty on-line, których członkowie znają się off-line,
- wspólnoty on-line, których niektórzy członkowie spotkali się off-line, a niektórzy nie (Olejnik 2005, s. 232).

Sposób działania powstających wspólnot jest podobny do tych tworzonych na forach internetowych, wydaje się jednak, że mają one bardziej dynamiczny charakter i szerszy zasięg. Dla młodych osób są one też bardziej dostępną formą, często niewymagającą szczególnego poszukiwania; powstają w sposób naturalny, często spontaniczny, skupiając określoną grupę ludzi wokół zaistniałej sytuacji. Dają też możliwość kontaktu, wręcz natychmiastowego otrzymywania komunikatów zwrotnych usytuowanych poza miejscem życia, strefą czasową, czy środowiskiem pochodzenia. Ich dodatkową komunikacyjną wartość podkreśla w swoich badaniach Natalia Walter pisząc, że uczestnictwo w grupach on-line wymusza pisaną formę kontaktu, która sprzyja lepszemu poradzeniu sobie z problemem, poprzez potrzebę uporządkowania myśli i zaplanowania konstruktywnych działań (Walter 2016, s. 74).

Portale społecznościowe to jednak nie tylko tworzone grupy i wspólnoty on-line – ich znaczna rola w procesie przepływu informacji między ludźmi i duża skuteczność komunikacji przy jednoczesnych możliwościach wykorzystania ich wpływu na użytkowników powoduje, że odnajdujemy w nich również inne działania mające znamiona wsparcia społecznego, a w tym:

- tworzenie specjalnych stron ku pamięci osób zmarłych lub zamiana istniejących profilów w taką przestrzeń po śmierci ich właściciela. Internetowe profile stają się wówczas istną księgą pamięci, przestrzenią do wyrażania smutku za pomocą słów, filmów, obrazowych informacji, celebrowania kolejnych rocznic (wsparcie emocjonalne);
- tworzenie lub nagłaśnianie zbiorów publicznych, których celem jest wsparcie finansowe lub rzeczowe bliskich zmarłej osoby (wsparcie rzeczowe/materialne);
- tworzenie blogów, stron specjalistycznych, umieszczanie odnośników do artykułów, w których można odnaleźć informacje o sposobach radzenia sobie z żałobą, wskazaniem miejsc profesjonalnej pomocy, ale i porad prawnych (wsparcie informacyjne, wsparcie instrumentalne, wsparcie duchowe).

Przestrzeń wirtualna portali społecznościowych w sposób naturalny powoduje też zachwianie podziału pokoleniowego w przeżywaniu żałoby – użyt-

kownicy wspomnianych sfer często są w różnym wieku, pochodzą z różnych grup społecznych, łączy je głównie doświadczanie zdarzeń i wynikających z nich potrzeb, emocji, których są – lub decydują się być – współuczestnikami. Dzięki temu młode osoby mają możliwość otrzymania wsparcia w żałobie od osób bardziej doświadczonych lub mających wiedzę gdzie właściwego wsparcia należy szukać. Osoby dorosłe, śledząc wypowiedzi młodych osób, ich intensywność, przestrzeń zainteresowania, mogą zaś bardziej świadomie uczestniczyć w procesie wsparcia młodego człowieka i reagować w realnym świecie, w którym ta pomoc jest również potrzebna.

Znaczenie sfery społecznościowej – jako przestrzeni przeżywania żałoby – podkreśla fakt tworzenia się wyjątkowego języka komunikatów. Specyficznym językiem używanym w Internecie są emotikonki, jak pisze A. Małozieć, „aby wyrazić swój smutek, czy podkreślić pamięć o zmarłym, internauci używają tzw. „nekrotikon”, symbolizujących na przykład płonący znacz „[*],[i],[’]” (Małozieć 2013, s. 268).

Nie należy jednak zapominać o istniejących zagrożeniach wynikających z kompensacji realnego kontaktu z drugim człowiekiem poprzez kreowanie go w wirtualnej rzeczywistości. Bo mimo możliwości ciągłego intensyfikowania kontaktu wirtualnego, nieograniczonego dostępu do niego za pomocą mobilnych urządzeń, to jego anonimowa forma może spowodować, że „jednak nagle, w półcieniu wirtualnej rzeczywistości, możemy poczuć się kompletnie sami” (Turkle 2013, s. 33).

Internetowe narzędzia komunikacyjne

Blogi – zazwyczaj chronologicznie uporządkowane notatki mające charakter osobistych refleksji, felietonów, polemik z otaczającą rzeczywistością. Blogi nie są głównym obszarem aktywności osób nastoletnich, co powoduje, że w internetowych przestrzeniach możemy znaleźć wiele blogów fragmentarycznych, archiwalnych (nieaktualizowanych od długiego czasu). W ich badaniu pojawia się też problem jasnego określenia wieku osoby prowadzącej blog – można o nim wnioskować po stylu i kontekstach wypowiedzi oraz komentarzach im towarzyszących.

- Wśród blogów, w których poruszana jest tematyka śmierci, odnajdziemy:
- blogi specjalne, upamiętniające czyjąś śmierć. Są to blogi towarzyszące osobie doznającej straty. Ich treść skupia się wokół emocji przeżywanych po stracie, są odzwierciedleniem procesu radzenia sobie ze stratą;
 - blogi, które mają prowadzić przez stratę – pisane przez osoby, które już ze stratą sobie poradziły i teraz postanowiły pomagać innym w zbliżonej

sytuacji. Są to często blogi chcące pretendować to formy poradnictwa, jednak ich subiektywny charakter często zawęża ich przekaz do wskazówek wynikających z doświadczonego przez autora sposobu radzenia sobie ze stratą;

- blogi, w których pojawia się wątek tematyczny dotyczący straty, wynikający z jakichś okoliczności lub aktualnych wydarzeń życiowych osoby prowadzącej blog. W tego rodzaju blogach osób nastoletnich często hasło żałoby, odnoszone jest do wydarzeń codziennych – ślubu znanego celebryty, przegranego meczu lubianej drużyny, kłótni z rodzicem itp.

Samo prowadzenie bloga (podobnie jak w przypadku filmów umieszczanych w serwisie YouTube) jest elementem autoradzenia sobie z żałobą (formą terapeutycznego pamiętnika), a wyznacznikiem jego możliwego wsparcia społecznego są komentarze umieszczane pod poszczególnymi wpisami przez osoby bliskie, nieznanne lub anonimowe. Deklarowana tam solidarność, współczucie, uważność na ból drugiej osoby, może okazać się ważnym elementem wsparcia emocjonalnego.

Ponieważ popularność blogów jest zdecydowanie mniejsza niż wspomnianego już serwisu z filmami, liczba przypadkowych osób je odnajdujących jest zdecydowanie mniejsza, co zmniejsza liczbę postów o charakterze nieadekwatnym do tematyki bloga.

Internetowe grupy wsparcia – fora internetowe stanowią przeniesienie do struktury stron WWW popularnych for dyskusyjnych, służących do wymiany informacji i poglądów z wykorzystaniem przeglądarki internetowej (Siemieniecka 2007, s. 114). Ich tematyka jest wszechstronna i zależna od celu ich powstania. Mogą one mieć charakter zamknięty – dostępny tylko dla określonej grupy użytkowników, których obowiązuje rekrutacja do grupy potwierdzona rejestracją swoich danych, półotwarty – pozwalający każdemu na czytanie wypowiedzi, lecz bez możliwości ich komentowania bez właściwej rejestracji, otwarty (anonimowy) – dostępny bez ograniczeń dla każdego. Mogą być też przestrzenią prywatną – stworzoną tylko dla określonej, znanej grupy odbiorców.

W prowadzonych badaniach uwagę skupiono głównie na grupach otwartych. Podzielono je na:

- fora eksperckie – jest ich ograniczona ilość, najczęściej korzystają z nich osoby dorosłe, świadome jakich informacji potrzebują, konfrontujące te informacje z innymi źródłami.

Pojawiają się tam wątki moderowane przez specjalistów lub posty z konkretnymi wskazaniem miejsc poszukiwania profesjonalnej pomocy. Są one wprowadzane między innymi przez Fundację Nagle Sami, bądź

aktualnie trwające kampanie, przykładowo (już były) forum eksperckie *Ogólnopolskiej Kampanii Hospicjum to też Życie*.

- fora tematyczne, młodzieżowe – odnajdywane poprzez wyszukiwarki za pomocą wybranego „hasła” – słowa-klucz. Najczęściej powstają one w wyniku prowadzenia szerszej kampanii informacyjnej, blogu tematycznego, promocji znaczącego wydarzenia lub stron dedykowanych młodzieży. Są to fora funkcjonujące w obrębie sfery wielotematycznych dyskusji (blogosfer), wśród których wyodrębnione zostają określone kategorie tematyczne, np. kategoria *Problemy osobiste* (forum.teenzone.pl z dnia 2.09.2017). Fora te są wykorzystywane przez młodzież głównie do stawiania pytania, w celu uzyskania odpowiedzi od bardziej doświadczonych osób – jakość tych odpowiedzi zależna jest jednak od wiedzy i świadomości użytkowników danego forum – najczęściej rówieśników, dlatego nie zawsze mają one charakter wspierający.
- fora ogólne, w których tworzony jest pojedynczy wątek wokół zadane go pytania lub wyrażonej refleksji, np. *czy 19letnia dziewczyna powinna chodzić w żałobie po babci* (kafeteria.pl z dnia 5.09.2017 – pisownia oryginalna). Na tych forach często spotykają się osoby w różnym wieku, które łączą podobne doświadczenie.

W badanej grupie wiekowej dominuje zainteresowanie forami przeznaczonymi dla młodzieży, np.: e-mlodzi.com.pl, nastolatki.pl, zapytaj.onet.pl. Młodzież poszukująca wsparcia trafia jednak również na fora mniej profilowane wiekowo (np. *forum.gazet.pl*) – gdzie uczestnikami danego wątku stają się osoby dorosłe, a czasem również specjaliści. Młode osoby jako użytkownicy forów występują w dwóch rolach – osoby aktywnie poszukującej wsparcia – najczęściej poprzez zadawanie pytania o sens cierpienia w żałobie oraz o czas trwania i sposoby radzenia sobie z rozpaczą po stracie bliskiej osoby, bądź też w roli osoby wspierającej, poprzez dołączanie do wybranego wątku i udzielanie wsparcia innym, okazując im empatię i zrozumienie danej sytuacji lub też dzieląc się osobistą, podobną historią.

W większości przypadków fora realizują funkcję poznawczą – informacyjną, poprzez poszukiwania odpowiedzi na stawiane pytania, funkcję emocjonalną – budującą wspólnotę, która daje poczucie bezpieczeństwa, zmniejsza poczucie izolacji i wyobcowania, pomaga radzić sobie z trudną sytuacją, funkcję duchową – wskazując ważne sytuacje, w których pojawia się potrzeba otrzymania profesjonalnej formy wsparcia oraz funkcję instrumentalną – kierując swoich członków do właściwych osób, instytucji. Zdarza się, że pojawiająca się w ich obrębie wspólnota sięga również do wsparcia materialnego – organizując zbiórkę rzeczy, funduszy, koordynując działania pomocowe.

W sytuacjach trudnych mogą zatem tworzyć przestrzeń, która spełnia kryteria wsparcia społecznego.

„W przeciwieństwie do grup istniejących w rzeczywistości do internetowych grupy wsparcia społecznego należą osoby, które znalazły się w podobnej sytuacji, przeszły zbliżone doświadczenia traumatyczne, są w takim samym stanie psychicznym i fizycznym, ale zasadniczo różnią się między sobą czynnikami biologicznymi, geograficznymi i kulturalnymi” (Walter 2017, s. 75).

Na badanych forach, których uczestnikami jest młodzież gimnazjalna lub licealna, można odnaleźć elementy wsparcia społecznego, głównie:

- informacyjnego, zawierającego określoną wiedzę lub wskazujące gdzie takiego wsparcia szukać:

szczerze polecam Ci cudowne forum »żałoba, strata, osierocenie« zglądnij tam, a zobaczysz, że będziesz tam często wracać (dyskusje24.pl z dnia 2.09.2017 – piśownia oryginalna)

- emocjonalnego, łamiącego poczucie osamotnienia w cierpieniu i dające poczucie zrozumienia:

ja też dopiero na tym forum zobaczyłam, że nie jestem wariatką i wszyscy po stracie bliskich czują się podobnie i to nieprawda, że moja żałoba powinna się już dawno skończyć (f.kafeteria.pl z dnia 2.09.2017)

Trzymaj się jakoś [...] Sama po sobie wiem, że jest ciężko po takiej stracie” (m-forum.pl z dnia 2.09.2017)

Dziękuję że jesteście [...] spędzam święta dużo bardziej depresyjnie niż myślałam – bałam się ich bardzo, cieszę się że już trwają i będę je miała już za sobą” (forum.gazeta.pl z dnia 2.09.2017)

Mam 19 lat w maju powinnam zdać maturę a moje terazniejsze dni głównie spędzam na cmentarzu. Czytając wasze komentarze staram się myśleć że jakoś będę musiała się z tym zmierzyć i dać sobie radę (forum.gazet.pl z dnia 2.09.2017)

- instrumentalnego, wskazującego na potrzebę poszukiwania wsparcia u osób bardziej doświadczonych lub profesjonalistów:

Jestem kimś, kto nigdy się nie pogodził ze śmiercią. Umarł mi dziadek, w wieku 7 lat. Mimo upływu już ponad dziesięciu lat, nic się nie zmieniło, bo uczucie pozostało. Myślę, że warto przyznać się rodzicom do żalu, szczerze porozmawiać z mamą. Dużo Ci to pomoże, uwierz. (forum.teenzone.pl z dnia 2.09.2017)

- duchowego, wskazującego na poszukiwanie duchowe sensu śmierci i cierpienia:

Wszystko co nas dzieli to tylko życie, a cała wieczność będzie należeć do nas. Z tą głęboką wiarą Grażynko – przytulam cię mocno. (forum.gazeta.pl z dn. 2.09.2017)

Różnorodność wątków, problem z powtarzającymi się tematami, duża liczba wątków archiwalnych, mogą powodować kłopot z odnalezieniem aktualnych dyskusji. Zdarza się, że osoba odnajdując znaczący dla niej wątek, próbuje uzyskać dodatkowe informacje lub włączyć się w trwającą wymianę zdań, napotyka jednak forum już nieaktywne. Sytuacje takie zdarzają się częściej na forach skierowanych do młodych osób i takich, które toczą się wśród wielu innych wątków blogosfery. Zdarzają się też, szczególnie na wątkach rówieśniczych wypowiedzi, które nie są wspierające, a nawet mogą powodować dodatkowe napięcia, frustrację np.:

Takie życie, nie rozumiem, co chcesz? Współczucia? Trzeba iść dalej” (m-forum.pl z dn. 2.09.2017)

Inne formy internetowego uczestnictwa w żałobie

Istnieją w sieci miejsca wirtualne, które celowo tworzone są po to, aby były przestrzenią pamięci o osobach zmarłych. Często ich pierwowzorem są realne przestrzenie pamięci lub dotychczas wykorzystywane środki upamiętniania osób ważnych. Taką rolę pełnią np.: wirtualne nekrologi, cmentarze (kupamięci.pl, wirtualnycmentarz.pl, virtualheaven.pl). Twórcy wirtualnego Cmentarza piszą o swoim dziele w następującym sposób:

Nasz Cmentarz daje możliwość wizualizacji pamięć w formie grobów i epitafiów, jak i możliwość zapalenia świeczki, czy złożenia kwiatów, co jest dowodem pamięci o bliskich, którzy umarli [...] Możemy stworzyć Wirtualny Cmentarz, gdzie znajdują się wszyscy nasi bliscy, rodzina i przyjaciele w jednym miejscu bez względu na to gdzie i kiedy żyli oraz gdzie i kiedy zmarli. (http://www.wirtualnycmentarz.pl/html_core/tekst/informacja_o_serwisie.html; data pobrania: 30.09.2017).

Anna E. Kubiak zwraca uwagę na fakt, że „o ile cmentarz w realu uosabia pamięć zbiorową, zobiektywizowaną, o tyle wirtualne toposy są archiwami pamięci indywidualnej, subiektywnych wspomnień, »szufladami« zdjęć, listów”. I jak zauważa, znaczenie ma także ich nieograniczona czasowa dostępność

(Kubiak 2010, s. 102) ale, jak zaznaczają użytkownicy, również brak ograniczeń wynikających z przestrzeni zamieszkania. Jak pisze jeden z kolegów 16-letniego zmarłego Patryka:

Może nie jestem zwolennikiem tego rodzaju upamiętnienia, bo najlepiej udać się na cmentarz (realny) ale czułem potrzebę, aby tu umieścić Patryka w pamięci... Daje mnie to jakieś ukojenie, oraz umożliwia osobom z innych miast postawienie wirtualnego znicza. (www.virtualheaven.pl; data pobrania: 20.09.2018, pi-sownia.org.)

Wspomniana już Anna E. Kubik nadaje wirtualnym cmentarzom trzy funkcje: „autoreflaksyjną, komunikacyjną i wokatywną” (Kubiak 2010, s. 107). Podkreślając, że „żałoba późnej nowoczesności domaga się autorefleksji, która dzieje się dzięki zobiektywizowanym na ekranie narracjom. Będąc częścią tworzenia refleksyjnej autobiografii, spełnia potrzebę konstruowania sensu traumatycznych wydarzeń” (Kubiak 2010, s. 102). Wydaje się jednak, że w perspektywie prowadzonych badań w świecie osób nastoletnich rola tego typu e-cmentarzy, e-nekrologów jest ograniczona.

Wnioski z badań

Wyniki badań wskazują na ogromne jakościowe zróżnicowanie obszaru Internetu w zakresie pojawiania się w nim treści dotyczących wsparcia w żałobie. Wskazują również na niewielką dostępność w nim treści kierowanych do młodzieży korzystającej z niego regularnie (99%) to znaczy, takich które byłyby dla niej przystosowane zarówno w płaszczyźnie językowej, jak i merytorycznej, a zatem mogłyby realizować funkcję wsparcia społecznego we wszystkich pożądanym kategoriach. Wydaje się oczywiste, że najlepiej tę funkcję realizują specjalistyczne strony internetowe oraz grupy i fora wsparcia, szczególnie te prowadzone lub inicjowane przez specjalistów. Bardziej jednak powinny zwrócić uwagę, zarówno wspomnianych specjalistów, pedagogów i rodziców te sfery (których jest zdecydowana przewaga), które tworzone są przez i dla młodych ludzi – poza kontrolą osób dorosłych, a które potencjalnie mogłyby tę funkcję przejąć.

Niestety przy wskazaniu ogromnego potencjału Internetu wynikającego z jego powszechności, łatwej dostępności oraz atrakcyjności w odbiorze młodych ludzi, jest to teren niewykorzystany zarówno przez profesjonalnych, jak i nienief profesjonalnych realizatorów form pomocowych. W konsekwencji w obliczu wiedzy o tym, że „niemal jedna piąta badanych deklaruje, że osoby poznane w sieci mają bezpośredni wpływ na ich stosunek do istotnych kwestii

życiowych” (NASK 2017), należy się zastanowić nad przyczyną utraty możliwości szybkiego i skutecznego wsparcia młodych ludzi w radzeniu sobie z problemami obszaru tanatologicznego oraz nad konsekwencjami tej utraty.

Tabela 3. Obszary wsparcia społecznego młodzieży w żałobie w przestrzeni Internetu

Strony internetowe dedykowane tematyce żaloby	Wsparcie poznawcze
	Wsparcie emocjonalne
Portale informacyjne wskazywanych przez najpopularniejsze wyszukiwarki	Wsparcie emocjonalne
	Wsparcie duchowe
Fora internetowe, specjalistyczne grupy wsparcia tworzone w oparciu o forum	Wsparcie poznawcze
	Wsparcie emocjonalne
	Wsparcie instrumentalne
	Wsparcie rzeczowe
Filmy i treści zamieszczane na serwisie YouTube	Wsparcie duchowe
	Wsparcie emocjonalne
Grupy wsparcia tworzone na portalach społecznościowych	Wsparcie poznawcze
	Wsparcie emocjonalne
	Wsparcie instrumentalne
	Wsparcie rzeczowe
Blogi tematyczne i blogi młodzieżowe	Wsparcie emocjonalne
Inne wirtualne formy wyrażania żaloby	Wsparcie emocjonalne

Źródło: opracowanie własne.

Niewątpliwie, mała selektywność treści umieszczanych w Internecie wpływa na brak ich rzetelność i profesjonalizmu a równoczesny brak kontroli nad przekazem umieszczanych informacji, przy jednoczesnym ich szerokim zasięgu, powoduje powstawanie sfer bardzo niekorzystnie wpływających na jego użytkowników. Są one obarczone wysokim ryzykiem tzn. „hejtowania”, pojawiających się wpisów lub też filmów, obrazków, materiałów o charakterze obraźliwym w stosunku do osoby zmarłej lub osoby w żałobie. Stan ten wzmaga trudności wynikające z potrzeby radzenie sobie z żałobą, powodując społeczną izolację i wzmacnianie niechęci do szukania innych (także pozainternetowych) form pomocy.

Stąd też nieustająca potrzeba świadomego akceptowania przestrzeni wirtualnej jako jednej ze współczesnych form, w której młody człowiek szuka wsparcia, jednak z pełną świadomością, iż nie może ona zastąpić realnej troski drugiego, szczególnie bliskiego człowieka. „Nie wyolbrzymiajmy zatem mitu o rzekomym i możliwym substytucie rzeczy tak, jakby mogły one być spersonalizowane i na odwrót. Nie reifikujmy naszych dzieci, nie redukujmy ich do technologii, bo tam, gdzie rodzic przechodzi na komunikację pośrednią z własnym dzieckiem we własnym mieszkaniu (a to zaczyna mieć miejsce) oznacza, że w sensie psychospołecznym rezygnuje, wycofuje się z bycia rodzicem.

Wówczas obciążanie ZŁEM mediów jest znakomitą ucieczką od własnej odpowiedzialności” (Śliwerski 2016, s. 28).

Literatura

- Andrzejewska A., (2015), *Dylematy funkcjonowania człowieka w wirtualnym świecie*, [w:] *Cyberprzestrzeń. Człowiek, edukacja. Dylematy społeczności cyfrowej*, red. J. Bednarek, A. Andrzejewska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Barney D., (2008), *Społeczeństwo sieci*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Brosch A., (2013), *Kształtowanie kompetencji społecznych wśród młodzieży w procesie komunikacji wirtualnej*, Oficyna Wydawnicza, Katowice.
- Buczyński F., (2001), *Dzieciństwo zagrożone śmiercią*, [w:] *Oblicza dzieciństwa*, red. D. Kornas Biela, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
- Canteloni T., (2014), *Człowiek w epoce Internetu; Technopłynny umysł*, Bratni Zew. Wydawnictwo Franciszkanów, Kraków.
- Erikson E.H., (2003), *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań.
- Feliński M., (2016), *Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii Centrum Badania Opinii Publicznej*, Warszawa.
- Herbert M., (2005), *Żałoba w rodzinie. Jak pomóc cierpiącym dzieciom i ich rodzinom*, GWP, Gdańsk.
- Kubiak A.E., (2010), *Wirtualizacja pamięci i żałoby w dobie późnej nowoczesności*, [w:] *Nie tylko Internet. Nowe media, przyroda i „technologie społeczne” a praktyki kulturowe*, red. J. Mucha, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków.
- Kübler-Ross E., (2008), *Śmierć. Ostatni etap rozwoju*, Wydawnictwo Laurum, Warszawa.
- Kleszcze-Szczyrba R., (2016), *Czy po stracie „potrzebna jest” żałoba i czy każdej żałobie „potrzebna jest” terapia*, [w:] *Utrata i żałoba. Teoria i praktyka*, red. R. Kleszcz-Szczerba, A. Gałuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Kraków.
- Leist M., (2009), *Dzieci poznają tajemnicę śmierci*, Święty Wojciech Wydawnictwo, Poznań.
- Livingstone S., Haddon L., (2009), *EU Kids Online: Final report. LSE, EU Kids Online*, London.
- Małozieć A., (2013), *Wirtualne cmentarze, czyli osvajanie śmierci w Internecie*, [w:] *Cierpienie, umieranie, śmierć: wyzwania i dylematy ludzkiego losu w kontekście sytuacji granicznych*, red. P. Danćak, M. Rembierz, R. Sieroń, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie, Stalowa Wola.
- Martin H., (2005), *Żałoba w rodzinie*, GWP, Gdańsk.
- NASK, (2017), *Raport z badania Nastolatki 3.0*, Warszawa.
- Olejnik K., (2005), *Wspólnoty w Sieci*, [w:] *Umysł – Ciało – Sieć*, red. E. Stawowczyk-Tsalawo-ura, W. Chyła, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Pyżalski J., (2016), *Od paradygmatu ryzyka do paradygmatu szans: prorozwojowe i prospołeczne używanie Internetu przez dzieci i młodzież*, [w:] *Nastolatki wobec Internetu*, red. M. Tanaś, NASK, Warszawa.
- Sęk H., Cieślak R., (2012), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, PWN, Warszawa.
- Siemieniecka D., (2007), *Internet w edukacji*, [w:] *Pedagogika medialna*, t. 2, red. B. Siemieniecka, PWN, Warszawa.
- Sielicka E., (2017), *Edukacja tanatologiczna w szkole*, Wydawnictwo Volumina, Szczecin.
- Siwińska E., (2010), *Pokolenie bez prawa do żałoby*, [w:] *Młodzież w XXI wieku. Źródła wzrostu i kryzysów*, red. E. Jackowska, B. Kromolicka, Wydawnictwo Print Group Daniel Krzanowski, Szczecin.

- Śliwerski B., (2016), *Czy sieć zastąpi szkołę i rodziców w edukacji i wychowaniu? – nowe wyzwania dla rodziców i systemu edukacji*, [w:] *Nastolatki wobec Internetu*, red. M. Tanaś, NASK, Warszawa.
- Turkle S., (2013), *Samotni razem. Dlaczego oczekujemy więcej od zdobyczy techniki a mniej od siebie nawzajem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 15 maja 1996 r. w sprawie sposobu usprawiedliwiania nieobecności w pracy oraz udzielania pracownikom zwolnień od pracy (Dz.U z 1996 r. Nr 60, poz. 281).
- Rubacha K., (2011), *Metodologia badań nad edukacją*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa.
- Walter N., (2016), *Internetowe wsparcie społeczne. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Netnografia

- dyskusje24.pl (data pobrania: 2.09.2017).
- f.kafeteria.pl (data pobrania: 2.09.2017).
- forum.teenzone.pl (data pobrania: 2.09.2017).
- forum.gazeta.pl (data pobrania: 2.09.2017).
- kupamięci.pl (data pobrania: 10.09.2017).
- m-forum.pl (data pobrania: 2.09.2017).
- polki.pl (data pobrania: 25.08.2017).
- portal.abczdrowie.pl (data pobrania: 12.08.2017).
- ranking.pl (data pobrania: 28.07.2017).
- wirtualnymomentarz.pl (data pobrania: 30.09.2017).
- virtualheaven.pl (data pobrania: 20.09.2018).